

Juliette Dumas, *Au cœur du harem. Les princesses ottomanes à l'aune du pouvoir (XVe–XVIIIe s.)*, Brill, Leiden–Boston 2022, ss. 427

<https://doi.org/10.14746/bp.2025.32.19>

Dzieje Turcji Osmańskiej od dawna zajmują w historiografii francuskiej bardzo znaczące miejsce. Niezwykle bogata, sięgająca XVI w. tradycja związków politycznych i dyplomatycznych francusko-tureckich znalazła odbicie w znakomitych i powszechnie znanych dziełach, które stanowią nieoceniony wkład w dorobek światowej orientalistyki.

W Polsce od kilku dekad, prawdopodobnie z uwagi na malejące zainteresowanie językiem francuskim i zdecydowaną dominację prac anglojęzycznych na rynku wydawniczym, dorobek osmanistów francuskich wydaje się mniej widoczny. Niniejsza recenzja pracy Juliette Dumas, poza zapoznaniem bezpośrednio z poruszaną w niej tematyką – w zamiarze autora – ma być skromnym przyczynkiem do zwrócenia uwagi na najnowsze osiągnięcia badaczy francuskich w tym zakresie.

J. Dumas od początku swej kariery naukowej interesowała się problemem kobiet i ich roli politycznej na dworze osmańskim w dobie nowożytnej. Tyimi zagadnieniami zajęła się już w obu swych pracach magisterskich: na Uniwersytecie w Tuluzie (2006) oraz w *École des hautes études en sciences sociales* w Paryżu (2008). Na tej ostatniej uczelni w 2013 r. pod kierunkiem znakomitego badacza prof. Gillesa Veinsteina obroniła pracę doktorską poświęconą roli córek osmańskich pt. *Les perles de nacre du sultanat. Les princesses ottomanes (mi-XV^e – mi-XVIII^e siècle)*¹. J. Dumas jest obecnie wykładowcą na Wydziale Studiów nad Bliskim Wschodem na Uniwersytecie w Marsylii. Prowadzi zajęcia z zakresu historii Turcji od XV do XVIII w. oraz historii rodziny i gender. W 2022 r. została wicedyrektorem *Institut français d'islamologie*, instytucji zrzeszającej 8 francuskich uniwersytetów, utworzonej w celu rozwoju francuskich badań nad dziejami i kulturą świata islamu. J. Dumas jest autorką kilkunastu artykułów, w tym kilku o pionierskim charakterze, poświęconych m.in. patronatowi dobroczynnemu kobiet oraz ich roli w działaniach elity politycznej państwa Osmanów w dobie nowożytnej².

¹ Pełna praca dostępna w internecie jako pdf pod adresem: https://www.academia.edu/4985518/Les_perles_de_nacre_du_sultanat_Les_princesses_ottomanes_mi_XVe_mi_XVIIIe_si%C3%A8cle [dostęp: 15.07.2025].

² J. Dumas, *La princesse et l'esclave... Pragmatisme politique et stratégies matrimoniales à la cour ottomane (XIV^e – mi-XVI^e siècle)* [w:] *Impératrices, princesses, aristocrates et saintes souverai-*

Na wstępie trzeba zauważyć, iż książka *Au cœur du harem* jest mocno przepracowaną wersją wspomnianego wyżej doktoratu, obronionego pod opieką Gillesa Veinsteina. Informuje nas o tym we wprowadzaniu sama autorka. Zgodnie z pełnym tytułem książki badaczka podjęła próbę analizy pozycji księżniczek z rodu Osmana w kontekście ich udziału w szeroko pojętej władzy w okresie od połowy XV do XVIII w. Warto podkreślić, iż już samo opisanie zagadnienia roli córek sułtańskich na dworze tureckim można uznać za zadanie oryginalne, gdyż temat ten niezwykle rzadko był dotychczas poruszany przez badaczy, a jeżeli już, to raczej w tle organizacji haremu, sułtańskiej polityki mariaży lub patronatu niż jako samodzielne zagadnienie (Çağatay M. Uluçay, Leslie Peirce, Fanny Davis, Necdet Sakaoğlu, Ali Akyıldız, Lucienne Thys-Şenocak, Muzaffer Özgüleş). Próba przeanalizowania udziału księżniczek we władzy i to jeszcze w bardzo szerokim zakresie czasowym tj. od XV do XVIII w. pozwala uznać książkę J. Dumas za pionierską.

Aby zrealizować założony cel autorka musiała podjąć ambitną próbę rekonstrukcji codzienności mechanizmów władzy i strategii rodzinnych córek z dynastii Osmanów. Badania wymagały sporo trudu i były czasochłonne, jeśli zważyć na dostępny zasób źródeł oraz ich zróżnicowanie dla tak długiego okresu. Podstawę pracy stanowiły: zachowane rejestry pałacowe, akta fundacyjne (*wakıfy*), tureckie kroniki oraz relacje podróżników. Przepracowanie takiego wachlarza materiałów, jak sama J. Dumas zastrzeża w zakończeniu swej pracy, było prawdziwym wyzwaniem metodologicznym i zmuszało do podejmowania różnych strategii interpretacyjnych. Pozwoliło to jednak badaczce osiągnąć ciekawe, wielowymiarowe wyniki, choć nie zawsze jednoznaczne i łatwe w interpretacji.

Bardzo istotnym celem pracy była dekonstrukcja stworzonych wcześniej „orientalistycznych wyobrażeń”, często nietrafnych, dotyczących życia w haremie, a także mylnych opinii o roli kobiet w cywilizacji osmańskiej. Według J. Dumas te kliksze wpływały mocno i negatywnie na zachodnie wyobrażenia o pozycji księżniczek osmańskich na dworze sułtańskim. Autorka dość ostro zwalcza te poglądy, przez co książka w niektórych momentach przybiera polemiczne, by nie rzec konfrontacyjne tony.

Konstrukcja pracy jest klarowna. Poza obszernym wstępem i zakończeniem, została ona podzielona na cztery rozdziały a te na mniejsze części, niekiedy zatytułowane dość żartobliwie. Autorka na początku książki definiuje grupę badawczą i rozjaśnia pewien chaos nazewniczy, jaki panuje w historiografii i źródłach w zakresie

nes. *De l'Orient chrétien musulman au Moyen Âge et au début des Temps modernes*, sous la direction d'E. Malamut et A. Nicolaïdes, Aix-en-Provence, Presses Universitaires de Provence, 2014, s. 171–191; J. Dumas, *Construire envers et contre tous. Le patronage architectural des princesses ottomanes face aux critiques politiques (XVI^e – XVIII^e siècle)* [w:] *14th International Congress of Turkish Art, Proceedings*, édition Frederic Hitzel, Paris 2013, s. 283–290; J. Dumas, *Patronage architectural à Istanbul: convergences et divergences de pratiques chez les hommes et les femmes de l'élite au XVI^e et XVII^e siècles* [w:] *Bâtir au féminin ? Traditions et stratégies dans le monde oriental et occidental*, sous la direction de S. Frommel et J. Dumas, Picard, Campisano, IFEA, Paris–Rome–Istanbul 2013, s. 103–114.

określenia kobiet na dworze osmańskim, zależnie od ich statusu w ramach dynastii. Następnie, w kolejnych rozdziałach prezentuje fazy życia księżniczek od ich urodzin i wczesnego dzieciństwa, przez małżeństwo i związane z tym ceremonie, życie rodzinne i społeczne, aż po zgon, ceremonie pogrzebowe i sposoby upamiętniania zmarłych. Wszystko to J. Dumas omawia na przypadkach konkretnych osób i wydarzeń, ale stosuje liczne odniesienia do mechanizmów funkcjonowania dynastii osmańskiej, zwyczajów i organizacji społecznej społeczeństwa Turcji XV–XVIII w. Użyskujemy zatem nie tylko wąskie ujęcie problemu, ale szerszą perspektywę.

Najciekawszym wątkiem pracy jest zwrócenie uwagi na pozycję sułtańskich zięciów. Wnikliwa a momentami odkrywczą analiza pozycji *dâmâd-ı* jest wprawdzie wątkiem pobocznym, ale nowatorskim. Jak wynika z wywodu J. Dumas, wzrost pozycji politycznej i militarnej sułtanów osmańskich spowodował, że od połowy XV w. nie znajdowali oni już równych sobie na scenie politycznej. Porzucono zatem wówczas służącą dyplomacji, koncepcję małżeństw międzydynastycznych na rzecz wydawania dziewcząt z dynastii Osmana za urzędników państwowych pochodzących z warstwy *kul*. Dostojnicy ci, związani z dynastią, znajdowali się pod specyficzną kontrolą, co wzmacniało ich lojalność. Małżeństwa z księżniczkami, choć były niewątpliwie wyróżnieniem, miały przy tym charakter specyficzny, gdyż szczególnie przywileje małżonek (mężczyzna nie mógł unieważnić takiego związku ani mieć jednocześnie innych żon) stały w sprzeczności z powszechną praktyką w świecie islamu a nawet zasadami Koranu. Badaczka podkreśla, iż życie osobiste kobiet było tu ściśle podporządkowane politycznym celom dynastii. Mąż księżniczki nie miał szczególnych przywilejów i jeśli zawiódł lub stał się niewygodny dla sułtana, zostawał usunięty. Oczekiwano, iż księżniczka z tym się pogodzi. Choć zdarzało się, iż żona starała się bronić swego męża, w założeniu relacje małżeńskie stały na drugim miejscu wobec lojalności względem rodu Osmana.

J. Dumas dostrzega przy tym ewolucję w praktyce mariaży córek sułtańskich. O ile w XV i XVI w. wydawano je w wieku dojrzałym za mężczyzn z grupy *kul* będących na początku lub u szczytu kariery, o tyle w stuleciu XVII sułtanki, jeszcze jako kilkuletnie dzieci, zaczęto oddawać za żony mocno starym urzędnikom stojącym u schyłku kariery. Z oczywistych względów wpłynęło to na osłabienie pozycji małżonki w związku. Oczywiście, zjawisko to pozostawało w korelacji z zachodzącymi w tym czasie głębokimi zmianami w organizacji struktury władzy (system *kafes* oraz tzw. sułtanat kobiet), jednak problem ten wymaga bardziej szczegółowego zbadania. Niezależnie od zachodzących zmian, niewątpliwie słuszne jest spostrzeżenie badaczki, iż system mariaży kobiet z rodu Osmana w całym badanym okresie służył utrzymaniu lojalności urzędników, ścisłej kontroli nad dziedziczeniem a w konsekwencji prowadził do segmentacji linii rodowych.

Jak wspomniano, J. Dumas jest autorką kilku artykułów omawiających, tak ważny element aktywności kobiet osmańskich, jak dobroczynność i kreowanie pobożnych fundacji. Zagadnienie to musiało więc znaleźć swoje znaczące miejsce w pracy poświęconej księżniczkom. Badaczka wykazała, iż posiadające relatywnie znaczne

możliwości finansowe (pod tym względem zdecydowanie przodowała Mirimah, córka Sulejmana Wspaniałego i żona długoletniego wielkiego wezyra Rüstema Paşy) dzięki fundacjom meczetów, szkół, szpitali księżniczki tworzyły swój pozytywny wizerunek, który zapewniał im osobisty prestiż w szerokich kręgach społecznych, ale także kreował pozytywny wizerunek całej dynastii.

Podsumowując pozytywy książki J. Dumas należy uznać ją za ważny krok w zakresie korekty ustalonych poglądów na pozycję kobiet nie tylko w dynastii osmańskiej, ale w świecie islamu w ogóle. Znacząco poszerza ona nasze horyzonty, jeżeli chodzi o rozumienie skomplikowanych mechanizmów władzy w imperium tureckim. Stanowi inspirację do podjęcia badań nad zagadnieniami, które nie były głównym celem autorki (np. wspomnianą rolę zięciów sułtańskich).

Doceniając ogromną wagę merytoryczną ustaleń francuskiej badaczki, a także odważne i nowatorskie podejście do źródeł nie sposób jednak nie wyrazić pewnych wątpliwości. Autorka w wielu miejscach książki, bardzo zdecydowanie podejmuje krytykę ustaleń dotychczasowej historiografii. W licznych przypadkach zapewne ma rację. Stwierdzenie, iż to z selektywności źródeł i niechęci ich twórców do omawiania spraw kobiecych wynikać może wrażenie ich małej aktywności w pewnych sferach zapewne jest słuszne. Podobnie jak wezwanie do odczytywania różnych typów źródeł we właściwym kontekście. Jednak, w mojej opinii, zdecydowanie zbyt daleko idzie autorka zachęcając do czytania „milczenia” źródeł. Jest to niebezpieczna zachęta do wypełnienia przeszłości dowolną treścią, która może być zgodna z przyjętymi a priori poglądami badacza. Napotykać dość radykalne stwierdzenia J. Dumas o sugerowanym (wnioskowanym z milczenia źródeł!) zakresie aktywności córek osmańskich w niewątpliwie opresyjnej i patriarchalnej rzeczywistości osmańskiej Turcji, można odnieść wrażenie, że badaczka jest bliska temu podejściu. Temperament polemiczny popycha autorkę niekiedy do stwierdzeń chyba zbyt radykalnych, jak np.: *Nie dajmy się zwieść, to nie sułtan rządził imperium, ale rodzina; kobiety są cenne, niezastąpione, a księżniczki w szczególności* (s. 83). Do lektury zniechęca też przewijające się przez całą pracę, a mało konstruktywne, narzekanie na represyjność patriarchalnego społeczeństwa. To prawda, ale czy ten truizm należy stale powtarzać?

Książka J. Dumas jest nie tylko merytorycznie ciekawym studium o księżniczkach, ale także swoistym manifestem metodologicznym zachęcającym do krytycznego i wielowymiarowego podejścia do historii. Dodałbym jeszcze, że momentami praca ma też charakter feministycznego manifestu ideologicznego, co niekoniecznie musi być odbierane jako pozytyw.

Na koniec jeszcze jedna szczegółowa uwaga krytyczna wynikająca z próby praktycznego wykorzystania danych genealogicznych z recenzowanej książki. Praca w dużym stopniu polega na analizie sułtańskiej polityki mariaży. Jak sama autorka przyznaje, źródła są tu niepełne. Często znajdujemy wzmianki o małżeństwie córki sułtana, ale bez podania jej imienia lub też imienia małżonka. Pamiętajmy, że dla XV i XVI w. mamy wątpliwości co do faktu istnienia niektórych synów sułtanów (zwłaszcza tych którzy zmarli wcześniej!), a cóż mówić o córkach. Stąd genealogia

rodu Osmanów jest w wielu gałęziach dość niejasna, zarówno jeśli chodzi o imiona konkubin sułtanów, jak i córek sułtanów, ich mężów, dzieci i wnuków, o czym można się przekonać sięgając do literatury na ten temat, ale także do tablic zamieszczanych w internecie. J. Dumas dość arbitralnie uznaje pewne postaci i mariaże za istniejące, inne zaś odrzuca, nie dając uzasadnienia swych decyzji. Znamienne, że wśród kolorowych licznych rycin (13) i tablic (11) tylko jedna zawiera zestawienie córek sułtana (ryc. Małżeństwa córek Bajazyda II (1481–1508), s. 98). Sprawa nie jest błaha, jeżeli zważymy, że właśnie w przypadku Bajazyda II są poważne wątpliwości co do liczby jego żeńskiego potomstwa, a na jednej z genealogicznych stron internetowych można znaleźć aż 17 jego córek, z czego większości przypisano mężów. J. Dumas podaje tylko 8 mariaży. W dostępnej w sieci pracy doktorskiej J. Dumas można znaleźć szczegółowe tablice genealogiczne, szkoda, że podobne nie znalazły się w recenzowanej książce.

Powyższe uwagi krytyczne, wynikające z subiektywnych spostrzeżeń, nie powinny przysłaniać faktu, iż pracę Juliette Dumas należy uznać oryginalną i otwierającą nieznane perspektywy badawcze. Autorka zwraca uwagę nowe narzędzia metodologiczne do badania historii kobiet w społeczeństwach patriarchalnych. Można mieć nadzieję, że książka zostanie przetłumaczona na język polski, by mogli się z nią zapoznać zarówno osmaniści, jak i miłośnicy historii Wschodu.

Piotr Wróbel

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Historii

ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków

e-mail: piotr.wrobel@uj.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1332-4181>

BIBLIOGRAFIA

- Dumas J., *Construire envers et contre tous. Le patronage architectural des princesses ottomanes face aux critiques politiques (XVI^e – XVIII^e siècle)* [w:] *14th International Congress of Turkish Art, Proceedings*, ed. Frederic Hitzel, Paris 2013, s. 283–290.
- Dumas J., *La princesse et l'esclave... Pragmatisme politique et stratégies matrimoniales à la cour ottomane (XIV^e – mi-XVI^e siècle)* [w:] *Impératrices, princesses, aristocrates et saintes souveraines. De l'Orient chrétien musulman au Moyen Âge et au début des Temps modernes*, ed. d'E. Malamut, A. Nicolaïdes, Aix-en-Provence, Presses Universitaires de Provence, 2014, s. 171–191.
- Dumas J., *Patronage architectural à Istanbul: convergences et divergences de pratiques chez les hommes et les femmes de l'élite au XVI^e et XVII^e siècles* [w:] *Bâtir au féminin ? Traditions et stratégies dans le monde oriental et occidental*, ed. S. Frommel, J. Dumas, Picard, Campisano, IFEA, Paris–Rome–Istanbul 2013, s. 103–114.